

مجله حقوقی، نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی
جمهوری اسلامی ایران
شماره بیست و چهارم، ۱۳۷۸، صص ۴۰۱ - ۳۶۷

بخش مستقیم ماهواره‌ای و اقدامات متقابل در حقوق بین‌الملل با تأکید بر ارسال پارازیت سید قاسم زمانی

پیشگفتار: ساختار نظام بین‌المللی و صیانت
از منافع ملی در قبال برنامه‌های
ماهواره‌ای

اصولاً هر نظام حقوقی در فضای مخصوص خود
تکوین یافته و رشد می‌کند، و به همین خاطر
با شرایط و اوضاع و احوال حاکم بر جامعه
خود پیوندی ناگسستنی دارد.^۱

بر همین اساس عموم نظام‌های ملی با پشت
سر نهادن فراز و نشیب‌های فراوان، به آن
درجه از رشد و تکامل دست یافته‌اند که
تمرکز اقتدارات عالی و نهادین شدن ساز

۱. اگرچه این نکته در بادی امر اصلی جامعه‌شناختی را
بیان می‌کند، ولی در عین حال هشدار است تا از مقایسه
شتابزده و ناپخته نظام‌های مختلف، و انتظار یکسان از
آنها احتراز به عمل آید.

وکارهای چهره‌ای نسبتاً مشابه و توانمند از ساختار آنها ترسیم کرده است. در این میان قدرت حاکم از یک سو وظیفه حفاظت از حقوق اجتماعی و فردی را عهده‌دار شده است، و از سوی دیگر با تمهید آیین‌های تکامل‌یافته در حل و فصل اختلافات به قضاوت می‌نشیند و در صورت لزوم مقتدرانه اشخاص را به تمکین در مقابل قانون وامی‌دارد. نیک پیداست که منظور از تعبیه این وسایل حفظ نظم و امنیت عمومی در قبال اقدامات خودسرانه آنهایی است که ضمن محقق پنداشتن خود، برآوند تا در استیفاء حقوق خود رأساً اقدام نمایند.

معذالك نباید از یاد برد که قانونگذار بنا به ملاحظات خاص و در شرایط استثنایی و به‌طور موقتی این امر را به عهده اشخاص و نهاده است که از حقوق خویش یا دیگران صیانت نمایند. حق حبس در مسائل مدنی و دفاع مشروع در امور کیفری از جمله مواردی هستند که ضمانت اجرای فردی نظام‌های ملی سنتی را به ذهن متبادر می‌سازند. بی‌تردید چاره‌ای جز حفظ این میراث‌های کهن در زمان فعلی نبوده است.

اما نظام حقوقی بین‌المللی که در حال

تحکیم گامهای اولیه خود می‌باشد بافتی بس متفاوت از نظامهای ملی دارد. ساختار افقی (و نه عمودی) نظام بین‌المللی در پرتو تساوی حاکمیت دولتها و نبود یک قدرت مافوق جهانی بخوبی نمایان است.^۲ صرفنظر از سایر تبعات این خصیصه، موکول شدن ارجاع اختلافات فیما بین دولتها به محاکم بین‌المللی به رضایت ایشان، و دشواریهای مربوط به اجرای آرای صادره، در دیدگاه عامه نه تنها کارایی، بلکه موجودیت حقوق بین‌الملل را تحت‌الشعاع قرار داده است.^۳ از این رو بدیهی می‌نماید که در مقایسه با نظامهای ملی، ضمانت اجرای فردی و محافظت از خود^۴ در نظام بین‌المللی از توجیه و جایگاه مستحکم‌تری برخوردار باشند،^۵ گرچه همگام با

۲. با وجود آنکه به یمن پیوندها و منافع مشترک، اتحادیه اروپا به سوی برخورداری از یک نظام فدرالیستی گام برمی‌دارد، تا تحقق کامل چنین نظامی فاصله بسیار است. علاوه بر این چنین امری منحصر به فرد است و در مورد کل جامعه جهانی تحقق‌ناپذیر می‌نماید.

3. Combacau, J., "Sanctions", EPIL, 1986, Vol. 9, p. 337.

۴. ایده محافظت از خود، عمری به قدمت خود حقوق بین‌الملل دارد. برای مطالعه بیشتر رک.

Kohen, M. G., "The Notion of State Survival in International Law", In Laurence Boisson de Chazournes and Philippe Sands (Eds). "International Law, The International Court of Justice and Nuclear Weapons", Cambridge University press, 1999, pp. 294-298.

۵. نباید در اهمیت ضمانت اجرای قواعد در نظام بین‌المللی اغراق نمود. بخش عمده حقوق بین‌الملل به‌عنوان امری معمول توسط عاملان ذی‌ربط رعایت می‌شود. این امر ناشی از

بخش مستقیم ماهواره‌ای و ... ❖ ۳۶۹

پیشرفت تدریجی و آرام نظام بین‌المللی ضمانت‌های اجرایی سنتی و کلاسیک با مقتضیات حقوق بین‌الملل مدرن تطبیق داده شده‌اند. ناگفته پیداست که «محدودیت تدریجی توسط به زور، و ایجاد شیوه‌های مختلف حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی سهمی بسزا در این مورد داشته‌اند».^۶

در اثر تحولات فوق‌برخی از ضمانت‌های اجرایی کلاسیک کاملاً رنگ باخته‌اند و بعضی دیگر تحت قیود و شرایط جدید پدیدار گشتند. در این میان «اقدامات تلافی‌جویانه» (Reprisals) و «اقدامات متقابل» (Countermeasures) که ابتدا در نظام بین‌المللی مشروع قلمداد می‌شدند در مسیر پیشرفت به لحاظ قانونی به اقدامات متقابل غیرنظامی (Non-Forcible) محدود شد.^۷

در واقع از رهگذر اقدامات متقابل به

این حقیقت است که حقوق بین‌الملل یک سیستم حقوقی غیرمتمرکز است و مقررات آن به وسیله‌آنهايي وضع می‌شود که بالقوه ناقض آن هستند (وحدت واضح و تابع)؛ و از این رو به احتمال زیاد میان منافع تابعان و مقررات موضوعه ملازمه وجود دارد:

Bothe. M., "International Obligations, Means to Secure Performance", EPIL, 1981, Vol. 1, p. 101.

6. Elgab. O. Y. "The legality of Non-Forcible Counter-Measures in International Law", Clarendon press, Oxford, 1988, p. 35.

7. Ibid., p. 37.

دولت زیان‌دیده از عمل متخلفانه بین‌المللی حق داده شد تا در مقابل دولت خاطی تحت شرایط خاص از اجرای تعهدات بین‌المللی خویش استنکاف ورزد،^۸ بدون آنکه از این حیث مسئولیتی متوجه وی باشد (ماده ۳۰ طرح پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل راجع به مسئولیت دولتها).^۹ بی‌تردید اقدامات متقابل از آن روی در نظام بین‌المللی قابل استناد گشته است که جبرانهای نقض حقوق بین‌الملل هنوز تا حد زیادی سازماندهی نشده‌اند.^{۱۰}

از سوی دیگر پیشرفت علمی و فنی بشر در عرصه‌های مختلف، گو اینکه جهان طبیعت را تا حدی مقهور وی ساخته، لیکن اصول و قواعد حقوقی را نیز به چالش طلبیده است. گاه فاصله میان آن واقعیت‌های فنی و

۸. اگرچه رویه بین‌المللی مسلماً مؤید این نتیجه است که در حقوق بین‌الملل عمومی، دولت خاطی به لحاظ ارتکاب عمل متخلفانه بین‌المللی مکلف به جبران خسارات وارده می‌باشد، اما با مذاقه در رویه قضایی بین‌المللی و رویه دولتها می‌توان به نتیجه دیگری هم دست یافت و آن اینکه تکلیف به جبران خسارت، تنها اثری نیست که حقوق بین‌الملل عام به عمل متخلفانه بین‌المللی منتسب می‌کند. در حقیقت علاوه بر آن، دولت زیان‌دیده از رهگذر اقدامات متقابل حق دارد اجرای تعهدات بین‌المللی خود را در قبال دولت متخلف معلق سازد: YILC., 1970, Vol. 2, p. 18.

۹. برای اطلاع از متن کامل طرح پیش‌نویس ر.ک. ILM., 1997, Vol. 37, pp. 442-467.

10. Elgab., op. cit., p. 44.

مقررات حقوقی جامع و منسجم - به لحاظ شیوة خاص تقنین (مسامحتاً) در نظام بین‌المللی - آنچنان زیاد بوده است که حوزه ذی‌ربط از سوی، جولانگاهی برای مجادلات حقوقی اهل فن شده، و از سوی دیگر دولتهای قدرتمند را به سوءاستفاده از آن کاستی‌ها و ابهامات وسوسه کرده است. این واقعیت تلخ در پرتو تعارض منافع دولتها و نابرابری آنها در توسعه بسی‌نگران‌کننده است. پیشرفت شگفت‌انگیز تکنولوژی فضایی - ارتباطی یکی از مهمترین آن عرصه‌هاست. زمانی‌که در سال ۱۹۶۲ (پنج سال بعد از پرتاب اولین قمر مصنوعی « اسپوتنیک یک » به فضا توسط اتحاد جماهیر شوروی) ماهواره تلویزیونی « تل‌استار » در مدار زمین قرار گرفت همگان از پیشرفت فنی بشر در تسخیر فضا به وجد آمدند. این پیشرفت تا به امروز با سرعت خیره‌کننده‌ای ادامه یافته است. به واقع امروز ارتباط ماهواره‌ای جهانی رشدی سریع پیدا کرده است و اکنون بر محدوده گسترده‌ای از فعالیتهای، از ارتباط تلفنی گرفته تا ارسال تصاویر تلویزیونی؛ و از بانکداری و تجارت تا کشاورزی، معدن‌کاری،

ناوبري و هواشناسي تأثير مي‌گذارد.^{۱۱}

به موازات اين پيشرفتها عده‌اي از همان آغاز در اين سودا بودند كه چگونه از اين وسيله مي‌توان براي منظورهاي مختلف بهره برد. در حقيقت همانند ساير و سائل ساخت بشر كه كاربردي مضاعف (مثبت و منفي) دارند فعاليتهاي ماهواره‌ها نيز بزودي اسباب نگراني ديگران را فراهم آوردند. اين بيم و اعتراض كه ابتدا نسبت به فعاليتهاي ماهواره‌اي جاسوسي ابراز شد مدتي بعد در مورد ماهواره‌هاي پخش برنامه‌هاي تلويزيوني بُعد جديدي يافت.

به لحاظ فني در آغاز، امواج ارسالي ماهواره‌ها^{۱۲} توسط ايستگاههاي زميني^{۱۳} يا

۱۱. براي روشن شدن تأثير اين پديده تنها ذكر يك مثال كافي است. تنها در دهه ۱۹۷۰ ظرفيت تلفني ماهواره‌اي ارتباطي بين‌المللي از ۱۵۰ مدار به ۱۰۰۰۰ مدار جهش يافت. در سال ۱۹۷۸ حدود ۷۰٪ از ۱/۵ ميليارد مكالمه بين‌المللي از طريق ماهواره انجام گرفت. رك. يك جهان، چندين صدا، ارتباطات در جامعه امروز فردا، ويرايش شُن مَكبرايد، ترجمه ايرج‌پاد، انتشارات سروش، تهران، ۱۳۷۵، ص ۹۲.

۱۲. اتحاديه بين‌المللي مخابرات به‌عنوان قديمي‌ترين آژانس تخصصي سازمان ملل متحد مسئوليت اصلي تسهيل ارتباطات مخابراتي و هماهنگي آنها را عهده‌دار است. براي سيستمهاي ماهواره‌اي از باندهاي فرکانس معينی كه اعضاي اتحاديه در مجمع عمومي اين سازمان بر آن توافق نموده‌اند استفاده مي‌شود. جدول استفاده از فرکانسها به صورت سندی مهم به نام مقررات راديويي توسط اتحاديه

گیرنده‌های عمومی^{۱۴} دریافت می‌شد و سپس برای گیرندگان خصوصی (خانگی) پخش می‌گردید، و از این طریق دولت محل دریافت امواج ماهواره‌ای، صلاحیت خود را در مورد مضمون و محتوای برنامه‌ها - با توجه به بافت کشور خویش و مقتضیات آن - اعمال می‌نمود.^{۱۵} اما از دهه ۱۹۸۰ به تدریج پیشرفتهای فنی این امر را امکان‌پذیر ساخت که برنامه‌های ارسالی ماهواره‌ها به‌طور مستقیم توسط گیرندگان خصوصی دریافت شوند.^{۱۶} در این حالت وساطت دولت در پالایش برنامه‌های ارسالی تا حد زیادی از بین رفت. به‌دنبال

چاپ و برای اعضای آن فرستاده می‌شود. هدف از وضع مقررات رادیویی راجع به ماهواره‌ها توسط اتحادیه بین‌المللی مخابرات و ثبت رسمی فرکانسها در دفتر بین‌المللی ثبت فرکانسها، اعمال روشها و محدودیتهایی است که به‌کارگیری سرویسهای مختلف را در باندهای مشترک و یا مجاور توسط کشورها یا سازمانهای مختلف امکان‌پذیر می‌سازد بدون اینکه در امواج تداخلی ایجاد شود. در وضع این مقررات اتحادیه بین‌المللی مخابرات امکان توسعه سرویسهای مخابراتی را نیز مطمح نظر قرار می‌دهد.

Jacobson. H. K., "International Institutions for Telecommunications: The ITU'S Role", In Edward Mcwhinney (ed), "The International Law of Communications", Sijthoff, 1971, pp. 51-54.

13. Point to Point or Fixed Satellite service.

14. Distribution - Type Broadcast.

۱۵. تردیدی نیست که نسبت فرهنگ و اخلاق در میان ملتها، پالایش برنامه‌های ارسالی را که در محیط و شرایط دیگری تهیه شده‌اند اجتناب‌ناپذیر می‌سازد.

16. Direct Broadcasting.

این امر حساسیت و آسیب‌پذیری ارزش‌های فرهنگی و اخلاقی از برنامه‌های پخش مستقیم ماهواره‌ای بسیاری از دولت‌ها را به اندیشه واداشت.^{۱۷}

به دنبال توسعه کمی و کیفی پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای برخی دولت‌ها کوشیده‌اند با وضع مقررات و قوانین داخلی به مجازات افرادی بپردازند که وسائل و تجهیزات دریافت برنامه‌های ماهواره‌ای را مورد معامله، نصب و استفاده قرار می‌دهند. قانون ممنوعیت به‌کارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره مصوب مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۳) از آن جمله است. برخی نیز به موازات این برخورد تقنینی، مقابله فنی با گیرنده‌های برنامه‌های ماهواره‌ای را پیشنهاد نمودند.^{۱۸}

^{۱۷}. البته از این حقیقت نیز نباید غافل شد که مخاطرات تجاری فعالیت ماهواره‌ها نیز دست‌کمی از تبعات فرهنگی آنها ندارد (و به نظر می‌رسد در آینده‌ای نه چندان دور در این بُعد اقدامات متقابل توجیه و ضرورت بیشتری پیدا نماید). شاید در همین راستاست که برخی پیشنهاد کرده‌اند که کسب رضایت قبلی اگر نه برای تمام برنامه‌ها ولی حداقل برای عرصه‌هایی چون پخش آگهی‌های بازرگانی الزامی باشد:

Gorove, S., "Direct Television Broadcasting Satellite: A proposal for cooperation", Proceedings of the colloquium on the law of outer space (PCLOS), 1976, p. 88.

^{۱۸}. به اعتقاد برخی به لحاظ فنی باید با گیرنده‌های برنامه‌های ماهواره‌ای مقابله کرد. به زعم ایشان فرکانس کار گیرنده‌های تلویزیونی ماهواره برابر ۳۷۰۰ تا ۴۲۰۰ مگاهرتز است و از سوی دیگر فرکانس کار بعضی لینک‌های

پخش مستقیم ماهواره‌ای و ... ❖ ۳۷۵

ترديدي نيست كه اقدامات اينچنيني (صرفنظر از تبعات منفي آن در سطح داخلي و بين‌المللي) كه صرفاً متعزّض گيرندگان برنامه‌هاي ماهواره‌اي ميشود بزودي در مقابل پيشرفته‌هاي فني و فشارهاي اجتماعي رنگ مي‌بازند.

حال در پرتو ملاحظات فوق اين سؤال مطرح است كه توسل به اقدامات متقابل (مثل توقيف اموال دولت فرستنده برنامه‌هاي ماهواره‌اي غيرمجاز، و يا تعديل تعهدات قراردادي در قبال وي، و نيز ايجاد اختلال

مخابراتي (لينك مسير از يك فرستنده تا يك گيرنده را گويند) مايكروويو كه توسط شركت مخابرات و ديگر ارگانهاي دولتي (ايران) به‌كار گرفته ميشود نيز برابر ۳۷۰۰ تا ۴۲۰۰ مگاهرتز مي‌باشد. با توجه به اينكه فرکانس كارير ارسالي توسط اين لينكهاي مخابراتي، در تمامي باندها و در مجاورت فرکانس كارير دريافتي گيرنده‌هاي تلويزيوني ماهواره مي‌باشد لذا مي‌توان با برنامه‌ريزي و هماهنگي قبلي فرکانس كار آنها را در مجاورت فرکانس كار گيرنده‌هاي ماهواره قرار داد. اين امر باعث ميشود كه كليه گيرنده‌هاي ماهواره‌اي مستقر در مسير لينكهاي مخابراتي از تداخل امواج ناشي از اين لينك صدمه تريستر، اينترسيران ديده يا به كلي قابليت دريافت تصوير را از دست بدهند. اين امر مستلزم هزينه چندانتي نيست و تنها با يك بررسي كارشناسانه و هماهنگي قبلي با كاربران لينكهاي مخابراتي قابل انجام است: مهندس محمدرضا مهرباني بيان، آيا مقابله فني با ماهواره امكان‌پذير است. روزنامه رسالت، ۱۹ ارديبهشت ۱۳۷۳، ص ۴.

و پخش پارازیت^{۱۹} در برنامه‌های ارسالی (ذیربط) به لحاظ حقوقی (و البته فنی) تا چه حد قابل اتکا می‌باشد. اجمالاً خاطرنشان می‌شود که «انسداد اموال دولت خاکی و عدم اجرای تعهدات قراردادی از موارد شایع اقدامات متقابل در حقوق بین‌الملل است»^{۲۰} که بارها به آن استناد شده است. لیکن امکان‌پذیر بودن پخش پارازیت در برنامه‌های ارسالی از ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی^{۲۱} به لحاظ فنی قابل تأمل است.

۱۹. در علوم الکترونیک ارسال پارازیت (Jamming) عبارت است از فرستادن یک سیگنال قوی برای آنکه سیگنال دیگری را محو سازند. ارسال پارازیت توسط ایستگاه‌های رادیویی و تلویزیونی توسط کشوری صورت می‌گیرد که مایل به دریافت برنامه‌های خارجی توسط شهروندان خود نیست. در فعالیت‌های نظامی این امر به منظور به اشتباه افکندن رادارهای دشمن یا خطوط ارتباطی وی بارها مورد استفاده قرار گرفته است. تکنیک‌های ارسال پارازیت بسیار متنوع و پیچیده هستند اما مهمترین آنها پخش سیگنال رادیویی قوی بر فرکانس سیگنال مورد نظر است.

The New Encyclopedia Britannica, Vol. 6., 15th Ed., 1995, p. 490.

20. Elgab., op. cit., p. 214.

۲۱. ایجاد اختلال در برنامه‌های رادیویی سابقه‌ای بس دیرینه دارد. در گذشته دول بلوک شرق که مدعی بودند پخش برنامه‌های غربی به زبان مردم آنها تبعات خصمانه غیرقانونی است، ایستگاه‌های مخصوصی با هزینه زیاد جهت پخش پارازیت روی برنامه‌های ارسالی از ایستگاه‌های مزبور تأسیس کرده بودند (رابرت بلدسو - یوسچک: فرهنگ حقوق بین‌الملل، ترجمه دکتر بهمن آقایی، انتشارات کتابخانه گنج‌دانش، ۱۳۷۵، ص ۲۶۳). بی‌تردید در مقایسه با برنامه‌های صرفاً شنیداری، برنامه‌های دیداری

❖ ۳۷۷ پخش مستقیم ماهواره‌ای و ...

حق ایجاد اختلال در برنامه‌های ماهواره‌ای تلویزیونی در دکترین به رسمیت شناخته شده است. در پنجاه و دومین جلسه انجمن حقوق بین‌الملل در هلسینکی دکتر «شوکوف» (نماینده شوروی سابق) حق دولتها به ایجاد اختلال و پخش پارازیت در آن دسته از برنامه‌های ماهواره‌ای را به رسمیت شناخت که به لحاظ مضمونشان روابط دوستانه ملتها را به مخاطره می‌افکنند.^{۲۲} اخیراً نیز حق ایجاد اختلال در برنامه‌های پخش مستقیم ماهواره‌ای به عنوان اقدام متقابل مورد تأیید دیگر نویسندگان قرار گرفته است،^{۲۳}

(تصویری) نه فقط تأثیر بیشتری بر مخاطبان خود دارند بلکه از حیث انتقال پیام با موانع زبانی چندانی نیز دست به گریبان نیستند. تلویزیون با پخش یک سری از تصاویر بر قلبها و افکار تعداد کثیری از بینندگان تأثیر می‌گذارد ولی برنامه‌های رادیویی ممکن است به لحاظ اختلاف زبانی فرستنده و گیرنده چندان مورد توجه نباشند و به اصطلاح با گوشه‌های ناشنوا مواجه گردند. از این رو باید برنامه‌های تلویزیونی و چاره‌اندیشی برای آنها را بیش از برنامه‌های رادیویی مورد توجه قرار داد. برای مطالعه بیشتر رک.

Frutkin A.W., "Direct/ Community Broadcast projects using space satellites", *Journal of space Law.*, 1975, Vol. 3, pp. 17-25.

22. The International Law Association, Report of the fifty - second conference, Helsinki, YILA, 1966., p. 212.

۲۳. آیگناتس زایدل هوهن فلدرن: حقوق بین‌الملل اقتصادی، ترجمه و تحقیق از سید قاسم زمانی، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۷۹، ص ۲۲۴. همچنین رک.

گو اینکه به لحاظ فنی چنین امری مستلزم صرف هزینه سنگین می‌باشد.^{۲۴} علاوه بر این دولت کوبا هنگام امضای کنوانسیون ۱۹۸۲ اتحادیه بین‌المللی مخابرات حق پخش پارازیت بر روی برنامه‌های ماهواره‌ای ارسالی ایالات متحده آمریکا در قلمرو آن کشور را برای خود محفوظ داشت.^{۲۵} بر این اساس تلاش خواهد شد در این مختصر توسل به اقدامات متقابل با تأکید بر پخش پارازیت در امواج ارسالی از ماهواره‌های پخش

Gorove. S., "International Direct Television Broadcasting by satellite: "Prior consent" Revisited", Columbia Journal of Transnational Law, 1985, Vol. 24, No. 1., pp. 8-9.

۲۴. برات‌الله صمدی راد، ماهواره، مفید یا مخرب، ماهنامه بصائر، سال چهارم، شماره ۲۵، خرداد - تیر ۱۳۷۶، ص ۷۵. لازم به توضیح است که گرچه پخش پارازیت به لحاظ پایین بودن قابلیت‌های فنی بسیاری از کشورهای درحال توسعه فعلاً حربه مؤثری برای آنها نمی‌باشد لیکن نباید فراموش کرد که اولاً قابلیت تکنولوژیکی هر کشور ثابت و تغییرناپذیر نیست و ثانیاً نباید امکان خرید یا اجاره تکنولوژی ارسال پارازیت از کشورهای پیشرفته و صاحب این فن‌آوری را از نظر دور داشت. از سوی دیگر لازم به ذکر است که کشوری مثل ایران با اجاره کانال‌های ماهواره‌ای (در سال‌های ۱۳۷۶ و ۱۳۷۸) به پخش برنامه‌های مستقیم تلویزیونی با عنوان شبکه‌های سحر و جام جم مبادرت ورزیده، و بعید نیست که در آینده با اقدام متقابل کشورهای پیشرفته و پخش پارازیت بر روی برنامه‌های ارسالی خود مواجه گردد. بنابراین در فواید عملی این تحقیق از حیث امکان فنی پخش پارازیت نباید نگاهی بدبینانه داشت.

25. Hurwitz. B. A., "The Labyrinth of International Telecommunications Law: Direct Broadcast Satellites", NILR., 1988, pp. 177-178.

❖ ۳۷۹ پخش مستقیم ماهواره‌ای و ...

مستقيم تلویزیونی از دیدگاه حقوق
بین‌الملل مورد نقد و بررسی قرار گیرد.

گفتار اول

چالشهای حقوقی ارسال برنامه‌های تلویزیونی توسط ماهواره‌های بخش مستقیم

توسل به اقدامات متقابل در حقوق بین‌الملل هنگامی قانونی می‌نماید که به منزلة واکنشی در قبال نقض تعهد بین‌المللی باشد. در حقیقت اقدامات متقابل ذاتاً نامشروع هستند،^{۲۶} لیکن با توجه به اقدام متخلفانه اصلی تحت شرایط خاص عملی قانونی قلمداد می‌شوند.^{۲۷} از این رو دولت ذی‌ربط فقط در پاسخ به نقض تعهد محقق شده^{۲۸} می‌تواند به اقدام متقابل دست یازد.^{۲۹} این نکته وسیعاً در رویه دولتها، دکترین و رویه قضایی مورد حمایت قرار گرفته است. در قضیه گروگانگیری (ایالات متحده امریکا علیه جمهوری اسلامی ایران) دیوان بین‌المللی

۲۶. بر همین اساس کمیسیون حقوق بین‌الملل اقدامات متقابل را در زمره معاذیری قرار داده است که وصف متخلفانه عمل ارتكابی را زایل می‌سازند. [Circumstances Precluding Wrongfulness]

27. Partsch. K. J., "Reprisals", EPIL., 1986, Vol. 9., p. 334.

۲۸. به همین خاطر اقدام متقابل پیشگیرانه غیرقانونی قلمداد می‌شود زیرا مقدم بر وقوع نقض تعهد اولیه است.

29. YILC., 1979, Vol. 2., part Two, pp. 116-118.

دادگستري ابراز داشت اقدامات ايالات متحده اعمايي بوده اند که در پاسخ به آنچه امريکا آن را نقض جدي و بارز حقوق بين الملل توسط ايران تلقي کرده است اتخاذ شده اند.^{۳۰} بر اين اساس در فقدان رفتار متخلفانه قبلي توسل به اقدام متقابل قابل توجيه نمي باشد.^{۳۱}

در تعريف عمل متخلفانه بين المللي ماده ۳ طرح پيشنويس کميسيون حقوق بين الملل درباره مسئوليت دولتها دو عنصر را مورد توجه قرار داده است. الف: رفتار ذي ربط متضمن فعل يا ترك فعل قابل انتساب به دولت طبق حقوق بين الملل باشد. ب: آن رفتار به منزله نقض تعهد بين المللي آن دولت باشد. با جمع اين دو شرط عمل دولت داراي وصف متخلفانه مي شود. لازم به ذکر است که کميسيون خود را با مسئله غامض و پيچيده نقض جزئي و نقض جدي تعهدات بين المللي درگير

30. ICJ Reports., 1980, p. 28, para. 53.

۳۱. نيك پيدااست که اگر وصف متخلفانه عمل اصلي به واسطه معاذيري چون ضرورت، فورس ماژور، و... سلب شده باشد توسل به اقدامات متقابل محملي نخواهد داشت.

نکرده،^{۳۲} و ماده ۳۰ طرح پیشنهادی خود را به صورت عام تنظیم کرده است.^{۳۳} نکته قابل توجه دیگر آن است که فقط دولت متضرر از نقض تعهد بین‌المللی (اعم از آنکه به وی خسارت مادی یا معنوی وارد شده باشد)، حق دارد در مقابل دولت خاطی به اقدامات متقابل دست یازد؛ گو اینکه در مورد جرائم بین‌المللی این مفهوم کل کشورها را پوشش می‌دهد (پاراگراف ۳ ماده ۴۰ طرح پیشنهادی).

بر اساس ملاحظات فوق در موضوع پخش مستقیم ماهواره‌ای و اقدامات متقابل در حقوق بین‌الملل، قبل از ورود به سایر مباحث باید وصف حقوقی (مشروع یا نامشروع) ارسال برنامه‌های ماهواره‌ای مورد نقد و بررسی قرارگیرد تا بتوان سایر معیارهای اقدامات متقابل را درباره برنامه‌های ماهواره‌ای مورد ارزیابی قرار داد.

در جامعه بین‌المللی اصل حاکمیت

۳۲. شایان ذکر است که ماده ۶۰ کنوانسیون ۱۹۶۹ وین حقوق معاهدات، نقض اساسی معاهده را مبنایی برای فسخ یا تعلیق کامل یا بخشی از معاهده قرار داده است.

۳۳. تردیدی نیست که از حیث تناسب اقدام متقابل با عمل متخلفانه اصلی، شدت نقض عاملی تعیین‌کننده می‌باشد.

مبنای حقوقی روابط متقابل میان دولتها با یکدیگر و با سازمانهای بین‌المللی است. قطع نظر از تحولاتی که در بستر تاریخ و ضرورتهای اجتماعی و مقتضیات زیست بین‌المللی در مفهوم و قلمرو اصل حاکمیت پدید آمده است، این اصل در بادی امر حق صلاحیت انحصاری بر قلمرو کشور و افراد و اموال موجود در آن را به دولت ذی‌ربط اعطاء می‌کند (جنبه ایجابی)، و دیگران را از مداخله در امور داخلی وی منع می‌کند (جنبه سلبی). حاکمیت به لحاظ جغرافیایی به قلمرو زمینی، دریایی و هوایی دولت ذی‌ربط تسری می‌یابد. در همین راستا جامعه بین‌المللی از رهگذر قواعد و مقررات بین‌المللی در گسترش حاکمیت دولت به قلمرو خویش هیچ تردیدی به خود راه نداده است و هرگونه تعرضی را بدان منع کرده است.^{۳۴}

یکی از آثار و تبعات حاکمیت، ممنوعیت ورود و خروج بدون مجوز از قلمرو کشور دیگر است. گرچه در بادی امر

۳۴. حتی در مواردی خاص مثل تجاوز نظامی به حاکمیت کشور، جامعه بین‌المللی کوشیده است برای مقابله، خود را با ساز و کارهای لازم تجهیز کند (فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد).

مصادیق ورود بدون مجوز به قلمرو کشور، افراد انسانی و اموال مادی (هواپیماها، کشتی‌ها، لوله‌های نفتی، کابل‌های برق و تلفن و ...) را به ذهن عوام متبادر می‌سازد، لیکن پیشرفتهای علمی از امکان ارسال امواج و سیگنال‌هایی پرده برداشت که تجلی فیزیکی نداشتند. از آنجا که دولت‌ها به حاکمیت خود سخت دلبسته بودند و از هرگونه تعرضی نسبت به آن (فیزیکی یا غیرفیزیکی) واهمه داشتند، این حق را برای خود محفوظ شمردند که استفاده دیگر دولت‌ها از سرزمین خود را برای منظورهای مخابراتی (تلفنی- تلگرافی) منع کنند.^{۳۵} از این رو حاکمیت ارضی از جمله موانع استقرار ساخت‌افزارهای مخابراتی در سرزمین دولت دیگر بود. با وجود این دولت‌ها در راستای تأمین منافع ملی و بین‌المللی خویش به پذیرش محدودیت بر حاکمیت ارضی خویش گردن نهادند و گاه نیز با ایجاد سازمان‌های بین‌المللی (مثل ایجاد اتحادیه بین‌المللی تلگراف سلف اتحادیه بین‌المللی مخبرات) به همکاری

35. Matte. N.M., "Aerospace Law, Telecommunications Satellites", RCADI, 1980, Vol. 166, p. 138.

و هماهنگی مبادرت ورزیدند.
اختراع رادیو (۱۸۹۶ میلادی)، جبهه‌ای جدید در این عرصه باز نمود. برنامه‌های رادیویی برای آنکه توسط مردم دیگر کشورها قابل دریافت باشند لزوماً منوط به ایجاد ایستگاه‌های مخابراتی در سرزمین آنها نبودند. این امر به خاطر آزادی فیزیکی است که امواج الکترومغناطیسم حاوی برنامه‌های رادیویی (و تلویزیونی) ذاتاً از آن برخوردارند.^{۳۶} بر همین اساس اصل لزوم کسب رضایت قبلی با حدت و گستردگی سابق در این حوزه مطرح نشد و با فراز و نشیبی نه چندان شدید اصل آزادی پخش برنامه‌های رادیویی فرامرزی به‌عنوان حقی عرفی به تدریج پا گرفت^{۳۷} و در پرتو اصول آزادی بیان و دریافت اطلاعات تحکیم یافت.

اما نکته جالب توجه آن است که با ارسال ماهواره‌های پخش مستقیم برنامه‌های تلویزیونی بار دیگر اصل آزادی پخش از برجستگی خاصی برخوردار شد. بویژه آنکه

36. Fisher. D. I., "Prior consent to International Direct satellite Broadcasting", Martinus Nijhoff, 1990, p. 197.

37. Matte. op. cit., p. 141.

اگر پخشهای رادیو-تلویزیونی زمینی به لحاظ جغرافیایی قلمروی محدود (۷۵۰۰ تا ۱۰۰۰۰ مایل مربع) را دربرمی‌گرفتند، ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی بسته به ارتفاع مدار محل استقرار و توان و قدرت ماهواره ذی‌ربط تقریباً بیش از یک میلیون مایل مربع - یعنی بخش مهمی - از جهان را پوشش می‌دهند.^{۳۸} به همین خاطر مجادلات سختی میان کشورهای طرفدار لزوم کسب رضایت قبلی، و کشورهای حامی اصل جریان آزاد اطلاعات و آزادی پخش در ارگانهای بین‌المللی (کوپئوس، اتحادیه بین‌المللی مخابرات، یونسکو و ...) درگرفت که امکان نیل به اتفاق نظر جهانی در این مورد را به تعویق انداخته است.

جبهه اول به اصل حاکمیت دولتها و عدم مداخله در امور داخلی ایشان استناد

38. Christol. C. Q., "The Modern International Law of Outer Space", Pergamon Press, New York, 1982, p. 106.

سطح پوشش ماهواره اصولاً با ارتفاع آن و حداقل زاویه ارتفاع مجاز برای دیدن ماهواره توسط آنتن ایستگاه زمینی و همچنین پهناي پرتو تشعشع آنتن ماهواره (باند) ارتباط دارد. ماهواره‌های مدار ثابت با توجه به مقدار ارتفاع از زمین (حدود ۳۶۰۰۰ کیلومتری بالای خط استوا) بیشترین مساحت را پوشش می‌دهند.

جسته و با توجه به تعداد زیاد خویش موفق گشت در مجمع عمومی سازمان ملل متحد قطعنامه ۳۷/۹۲ (۱۹۸۲) مشهور به اصول حاکم بر استفاده دولتها از ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی^{۳۹} را با ۱۰۷ رأی موافق (۱۳ رأی مخالف و ۱۳ رأی ممتنع) به تصویب برسانند. در این قطعنامه بالصراحه از اصل حاکمیت دولتها و لزوم کسب رضایت قبلی حمایت شده است. جبهه دیگر و در رأس آن ایالات متحده امریکا اصل لزوم کسب رضایت قبلی را مغایر با اصل آزادی اطلاعات قلمداد کرده^{۴۰} و از اعتبار جهانی اصل آزادی اطلاعات^{۴۱} سخن رانده اند.^{۴۲}

نيك پيدااست كه اگر همساز با

39. U.N. DOC. A/37/646 (1982).

40. Fisher., op. cit., pp. 45-46.

۴۱. پذیرش این اصل در اسناد زیر جهانی بودن اعتبار آن را تقویت می‌کند: ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۹ میثاق حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (۱۹۵۰)، ماده ۱۳ کنوانسیون امریکایی حقوق بشر (۱۹۶۹) و ماده ۹ منشور افریقایی حقوق بشر و مردم (۱۹۸۱).

۴۲. در این مورد ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر اعلام داشته است هر فردی حق آزادی عقیده و بیان دارد و این حق مستلزم آن است که کسی از داشتن عقاید خود بیم و نگرانی نداشته باشد و در کسب و دریافت و انتشار اطلاعات و افکار به تمام وسایل ممکن و بدون ملاحظات مرزی آزاد باشد.

کشورهای در حال توسعه و برخی کشورهای پیشرفته بر این باور باشیم که اصل آزادی پخش ساخته و پرداخته ذهن کشورهای چون آمریکا، و در راستای بسط ابزارهای استعمار فرهنگی است؛ و اصل حاکمیت دولتها و به تبع آن لزوم کسب رضایت قبلی برای ارسال برنامه‌های مستقیم ماهواره‌ای کماکان معتبر تلقی می‌شود برای توجیه اقدامات متقابل دولتهایی که به واسطه عمل ارسال مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای حاکمیتشان نقض شده است مبنایی معتبر یافته‌ایم. در حقیقت در این صورت با توجه به وصف نامشروع عمل ارسال برنامه‌های مستقیم ماهواره‌ای توسل به اقدامات متقابل در برابر آن علی‌الاصول مشروع و قانونی است؛ گرچه مشروعیت واکنش دولت زیان‌دیده و ی را از توسل به اهرم اقدام متقابل (که برای زایل ساختن وصف متخلفانه عمل ادعایی به‌کار می‌رود) بی‌نیاز می‌سازد.

فرض دوم آن است که از یک سو با توجه به رویه عملی دولتها در زمینه پخش برنامه‌های مستقیم ماهواره‌ای و مشارکت گسترده‌شان در این عرصه، و از سوی دیگر

با بذل توجه به عدم واکنش مؤثر و جدی دولتهای دریافتکننده برنامه‌های ارسالی، این‌طور نتیجه‌گیریم که اصل آزادی پخش به عرصه حقوق بین‌الملل عام راه یافته و در مقابل همگان قابل استناد است. حال آیا توسل به اقدام متقابل در برابر چنین عمل به ظاهر قانونی موجه می‌نماید و دولت محل دریافت برنامه‌های ارسالی باز هم در مقابله با آنها آزاد است؟^{۴۳} اجمالاً پاسخ این سؤال منفی است، لیکن نباید از یاد برد که وجود یک حق و نحوه اعمال آن دو مسئله متفاوت می‌باشند.^{۴۴} آنچه ظاهراً و اجمالاً در عرض این چند دهه از رهگذر رویه بین‌المللی استقرار یافته اند حقی است که متوجه نفس عمل پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای است و این امر ملازمه چندانی با کم و کیف مضمون برنامه‌های ارسالی و بی‌قید و بند بودن آن ندارد.^{۴۴} مطلق نبودن حقوق و آزادیها

۴۳. كما اینکه اصل منع سوء استفاده از حق دقیقاً بر همین نکته دلالت دارد.

۴۴. به اعتقاد برخی صاحب‌نظران اصل عرفی آزادی پخش و حق دولتهای محل دریافت به ارسال پارازیت در برنامه‌های خارجی از نتایج و آثار اصل تبادل و معامله متقابل (Reciprocity) می‌باشد.

Malanczuk. P., "Comments", RBDL., 1988, p. 268.

نیز از همین زاویه در تمام نظام‌های حقوقی به رسمیت شناخته شده است. به واقع ضرورت‌های ناشی از حیات اجتماعی (اخلاق حسنه، نظم عمومی) و احترام به حقوق و منافع دیگران وضع محدودیتهای مناسب را اجتناب‌ناپذیر ساخته و ادعای جزم‌گرایان را سست نموده است.

اهمیت ارزش‌های اجتماعی و لزوم صیانت و حراست از آنها دولت‌ها را بر آن داشته تا در دو جبهه ملی و بین‌المللی به مبارزه برخیزند. از بُعد داخلی حتی در کشورهای پیشرفته‌ای چون ایالات متحده آمریکا، فرانسه و انگلستان که به اصل آزادی بیان و جریان آزاد اطلاعات سخت دلبسته‌اند، قانونگذار کوشیده است با وضع قوانین و مقررات مختلف، و تمهید امکانات مناسب از مصالح اجتماعی خود مراقبت نماید؛^{۴۰} و به تحقیق شاید هیچ کشوری را نتوان یافت که حق آزادی بیان و بخش برنامه‌های رادیو-تلویزیونی در آن نامحدود و فارغ از قید و بند

۴۰. برای مطالعات بیشتر در این مورد رک.

Peter Carey., "Media Law", Sweet and Maxwell, 1996.

باشد.^{۴۶} بنابراین دولتهایی که ارسال بی‌قید و شرط برنامه‌های ماهواره‌ای تلویزیونی را برای دیگر کشورها در لفافه اصل آزادی پخش و دریافت اطلاعات استتار می‌کنند، چون دایه‌ای مهربان‌تر از مادر این نسخه را فقط برای دیگر کشورهای دریافت‌کننده برنامه‌های ماهواره‌ای تجویز می‌کنند.

این رفتار متناقض هنگامی بیشتر عریان می‌شود که دریابیم در اسناد بین‌المللی ذی‌ربط که آزادی دریافت اطلاعات بر آنها مبتنی گشته، محدودیتهای مهمی نیز برای این حق مقرر شده است. لیکن در مواضع رسمی دولتهای ذی‌ربط به صورتی مزورانه این امر نادیده گرفته شده،^{۴۷} و با تجاهل نسبت به اصل وحدت و یکپارچگی اسناد بین‌المللی حقوق بشر، در راستای منافع و اغراض خویش فقط به بخشی

۴۶. ایراد نشود که مقایسه پخش زمینی با پخش ماهواره‌ای قیاسی است مع الفارق. هدف نشان دادن حساسیت دولتها نسبت به اخلاق حسنه و نظم عمومی خود در برابر برنامه‌های شنیداری و دیداری است. قطع نظر از نوع وسیله‌ای که عمل ارسال پیام توسط آن انجام می‌گیرد.

۴۷. برای مثال مراجعه شود به موضع امریکا در مذاکرات مربوط به قطعنامه مجمع عمومی راجع به اصول حاکم بر پخش مستقیم ماهواره‌ای U.N.DOC. A/SPC/37/SR.34, 1982, p. 11.

از آن تمسك شده است.^{۴۸}

قطع نظر از تمام ملاحظات هيچ دولتي نيست كه نسبت به نوع اطلاعات و برنامه هايي كه وارد قلمرو وي مي شود كاملاً بي تفاوت باشد.^{۴۹} بر همين اساس نسبت به اصول آزادي بيان و دريافت اطلاعات محدوديتهاي مهمي در اسناد بين المللي ذي ربط وضع شده است. اعلاميه جهاني حقوق بشر كه ماده ۱۹ آن بيت الغزل محمل توجه موضوع گيري دولتها در ارسال آزادانه برنامه هاي ماهواره اي قرار گرفته است در بند ۲ ماده ۲۹ مقرر مي دارد كه حقوق بشر (شامل حق آزادي اطلاعات) نامحدود نيست و در بستر مقتضيات اخلاقي، نظم عمومي و رفاه همگاني به حركت درمي آيد. در ميثاق حقوق مدني و سياسي به لحاظ اهميت اساسي محدوديتهاي وارد بر حق آزادي بيان و اطلاعات، خود حق و محدوديتهاي آن در ماده اي واحد (ماده ۱۹) مطمح نظر واقع شده و در بند ۳ همان ماده از لزوم

48. Taishoff. M.N., "State Responsibility and the Direct Broadcast Satellite", Frances Pinter Publishers, 1987, p. 138.

49. Alan Gotlieb, Charles Delfen and Kevin Katz., "The Transborder Transfer of Information by Communications and Computer Systems: Issues and Approaches to Guiding Principles", AJIL, 1974, Vol. 68, p. 117.

احترام به حقوق یا حیثیت دیگران، حفظ امنیت ملی، نظم عمومی، سلامت عامه و اخلاق عمومی سخن رانده شده است. محدودیتهای مشابهی نیز در دیگر اسناد منطقه‌ای حقوق بشر که از آزادی اطلاعات صحبت کرده‌اند مقرر شده است.^{۵۰} در واقع از لسان اسناد حقوق بشر این‌گونه برمی‌آید که آزادی اطلاعات فقط **اجمالاً** یک حق است و به تعبیر دقیق‌تر تابع محدودیتهای مختلفی است که در راستای تأمین منافع داخلی کشورها، اخلاق عمومی، نظم عمومی و ... وضع شده است.^{۵۱}

مطلق نبودن حق آزادی دریافت اطلاعات با این نکته نیز تقویت می‌شود که اسناد بین‌المللی ذی‌ربط^{۵۲} و بویژه میثاق حقوق مدنی و سیاسی (ماده ۴) در حالی‌که به دولت‌ها اجازه نداده‌اند در شرایط

۵۰. بند ۲ ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در مقایسه با دیگر اسناد منطقه‌ای محدودیتهای بیشتری را مورد توجه قرار داده است: حفظ تمامیت ارضی، جلوگیری از افشای اطلاعات محرمانه، حفظ اقتدار و بی‌طرفی قوه قضاییه، و ... بند ۵ ماده ۱۲ کنوانسیون امریکایی حقوق بشر نیز آزادی اطلاعات را تابع استثنائاتی خاص نموده است.

51. Fisher., op. cit., p. 182.

۵۲. ماده ۱۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و ماده ۲۷ کنوانسیون امریکایی حقوق بشر.

اضطراري اجرائي برخي از حقوق بشر را متوقف سازند، ليکن حق مزبور از جمله حقوقي به شمار مي‌رود که تحت شرايط خاصي^{۵۳} قابل تعليق تشخيص داده شده است. از اين رو گرچه اصل آزادي اطلاعات در حقوق بين‌الملل استقرار يافته است منتهاي مراتب اين اصل حاوي مسئوليتها و تکاليفي نيز هست که اصولاً به مضمون و محتوای اطلاعات مربوط مي‌شود. اين محدوديتها همگي مبتني بر مفهوم «نظم عمومي» در عرصه داخلي و بين‌المللي هستند.^{۵۴}

از سوي ديگر بايد به اين نکته مهم توجه داشت که آزادي پخش و آزادي دريافت اطلاعات دو روي يك سکه اند. در حقيقت بدون پخش، دريافت اطلاعات هم منتفي مي‌گردد. با تعمق در اسناد بين‌المللي و مذاکرات دولتها مي‌توان دريافت که هرآنچه به لحاظ فني قابل پخش است ممکن است قانوناً پخش نباشد. ماده يك

۵۳. اعلام رسمي وضعيت اضطراري، تناسب، وظيفه اطلاع به ديگر طرفهاي متعاقد، عدم تعارض با ديگر تعهدات بين‌المللي و عدم تبعيض.

54. Pinto. R., "La Liberte de L'information et d'opinion en droit International", Paris, Economica, 1984, p. 49. In Taishoff., op. cit., p. 135.

کنوانسیون ۱۹۳۶ ژنو پخش برنامه (راديويي) براي مردم هر سرزمين به منظور ترغيب آنها به اعمال مغاير با نظم و امنيت داخليشان را ممنوع کرده است. اين ممنوعيت تحريك به جنگ داخلي، شورش و ... را دربر مي‌گيرد. به عقیده برخي از صاحب‌نظران بين‌المللي اصول کنوانسیون ۱۹۳۶ مابين اصول حقوق بين‌الملل عام است و در مورد دولتهای غيرعضو نیز قابل اعمال مي‌باشد.^{۵۵} همچنين معا هده ۱۹۶۷ فضاي ماوراء جو در مقدمه خود قطعنامه شماره ۱۱۰ مجمع عمومي سازمان ملل متحد^{۵۶} را در مورد فضاي ماوراء جو قابل اجرا دانسته است. براساس آن قطعنامه هرگونه تبليغاتي که هدف آن تحريك يا ترغيب به تهديد صلح، نقض صلح يا عمل تجاوزکارانه باشد يا محتملاً چنين نتيجه‌اي را در پي داشته باشد ممنوع است. اين اشاره به منزله گامي در توسعه نرمها و ضوابط حاکم بر پخش ماهواره‌اي است.^{۵۷} علاوه بر اين ماده يك معاهده فضا

55. Evensen. J., "Aspects of International Law relating to Modern Radio Communications", RCADI, 1965, Vol. 115, p. 569.

56. U.N. DOC. A/519. (1947).

57. Fisher., op. cit., p. 167.

اعلام می‌دارد که فضای ماورای جو برای کاوش و استفاده **طبق حقوق بین‌الملل آزاد** است، و بر این اساس آزادی پخش برنامه‌های ماهواره‌ای از حیث مضمون و محتوای برنامه‌ها محدود به استثنائاتی است که حقوق بین‌الملل مقرر داشته است. پرواضح است که هرچند درکنار سایر عوامل ذی‌ربط، بروز جنگ سرد نیز نشان داد که در مورد مضمون اصل آزادی پخش اتفاق نظر وجود ندارد،^{۵۸} لیکن قلمرو برنامه‌های غیرقانونی تنها به برنامه‌هایی محدود نمی‌شود که موضوع آنها صرفاً امنیتی است. در حقیقت ارزشهای فرهنگی و اخلاقی که اسناد بین‌المللی مختلف در حمایت از آنها داد سخن داده‌اند^{۵۹} از اهمیت زیادی برای ملتها برخوردارند؛ کما اینکه حتی در میان کشورهای دارای سنتها و ارزشهای مشترک دلوایسی‌های ناشی از پخش مستقیم تلویزیونی توسط ماهواره‌ها از برجستگی

58. Malanczuk. P., "Information and Communication, Freedom of", EPIL., 1986, Vol. 9., p. 164.

۵۹. ماده ۱۵ کنوانسیون فرهنگی شورای اروپا (۱۹۵۴)، بند ۲ ماده ۱۵ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، قطعنامه ۴/۰۱ کنفرانس عمومی یونسکو در سال ۱۹۷۸ و ...

خاصی برخوردار بوده است. از اینرو صاحب‌نظران بر این باورند که گرچه پخش برنامه‌های ماهواره‌ای نقش مهمی در درک متقابل و گسترش تفاهم میان ملت‌ها ایفا می‌کنند، لیکن تنوع کشورها نیز به‌عنوان یک واقعیت قبلی باید مورد توجه قرار گیرد. این امر خود یکی از مبانی پویایی بین‌المللی است و در مورد کل جهان اعمال می‌شود. در حقیقت نباید از رهگذر پخش ماهواره‌ای تکثر فرهنگ‌ها را از یاد برد و به تحمیل نگرشی واحد پرداخت.⁶⁰

تفصیل کلام در محدودیتهای اصل آزادی پخش و دریافت اطلاعات فرصت دیگری می‌طلبد. در چارچوب بحث حاضر هدف نشان دادن این حقیقت بود که حتی اگر اصول فوق در حقوق بین‌الملل استقرار یافته باشند باز هم به لحاظ محدودیتها و شروطی که از حیث محتوا و مضمون برنامه‌های ارسالی ماهواره‌ای وجود دارد حق کنترل دولت محل دریافت برنامه‌ها، و در صورت نیاز توسل به اقدامات متقابل به جای خود باقی است. پرواضح است که به

60. Hondius. F. W., "International control of Broadcasting programs in Western Europe", In Mcwhinney., op. cit., p. 70.

لحاظ ماهیت نسبی مفاهیمی چون امنیت، نظم عمومی، اخلاق حسنه و ...، و نیز غیرمتمرکز بودن نظام بین‌المللی؛ دولت محل دریافت برنامه‌ها از صلاحیت شخصی در تعیین مصادیق برنامه‌های غیرقانونی و واکنش نسبت به آنها برخوردار است،^{۶۱} گرچه این اقدام بتواند در مرحله بعد و در صورت لزوم مورد قضاوت و داوری طرف ثالث قرار گیرد (مشابه حق توسل به دفاع مشروع موضوع ماده ۵۱ منشور ملل متحد). بدیهی است در این مرحله که دولتی به حق اتخاذ اقدامات متقابل علیه دولت دیگر متوسل شده است بایست تخلف ارتكابی دولت اخیر را اثبات نماید،^{۶۲} گو اینکه با توجه به چالش‌های حقوقی از سال امواج تلویزیونی توسط ماهواره‌های پخش مستقیم، و ابهامات و تعارضات موجود در این زمینه بار اثبات بسی سنگین و دشوار است.

۶۱. حتی آن دسته از صاحب‌نظرانی که به صورتی محتاطانه نسبت به حق انحصاری تصمیم‌گیری دولت در مورد برنامه‌های مناسب قابل دریافت به وسیله مردم خویش اظهار تردید کرده‌اند اذعان داشته‌اند که به‌رحال هیچ کشوری حق تحمیل ایده‌های خود بر ملل دیگر را ندارد.

Honduis., op. cit., p. 76.

62. Elgab., op. cit., p. 63.

کوتاه سخن آنکه تطبیق موازین اقدامات متقابل با عمل اصلی پخش مستقیم ماهواره‌ای از حیث ابهامی که در وصف حقوقی عمل اخیر وجود دارد،^{۶۳} دشوار می‌نماید و بر این اساس چاره‌ای جز طرح فروض مختلف نیست. همان‌طور که خاطر نشان شد اقدام متقابل ذاتاً عملی است نامشروع، زیرا به منزله نقض تعهد توسط دولت متضرر است (ماده ۴۷ بند ۱ طرح پیشنهادی کمیسیون حقوق بین‌الملل درباره مسئولیت دولتها)، منتها در شرایط خاصی وصف نامشروع از عمل وی سلب می‌شود.

از این رو با توجه به ملاحظات فوق دو فرض مطرح می‌شود. فرض اول: مقابله با برنامه‌های ارسالی از ماهواره‌های پخش مستقیم (پخش پارازیت و تحریم‌های تجاری)^{۶۴} به لحاظ اصل حاکمیت دولتها

۶۳. به نظر می‌رسد تا زمانی که جامعه بین‌المللی بر سر انعقاد معاهده‌ای عام که تمام جنبه‌های پخش مستقیم ماهواره‌ای را پوشش دهد به توافق نرسد این ابهام به‌طور کامل رفع نگردد.

۶۴. این امر به شرطی است که تحریم‌های تجاری را ناقض تعهدات بین‌المللی دولت قربانی عمل متخلفانه بین‌المللی قلمداد نکنیم. با توجه به گستردگی حیطه فعالیت‌های سازمان‌های تجاری جهانی و منطقه‌ای، و کثرت عضویت در آنها، و نیز وجود موافقتنامه‌های متعدد دوجانبه بازرگانی، تحریم تجاری عموماً ناقض تعهد بین‌المللی

(لزوم کسب رضایت قبلي و به تبع آن، آزادي دريافت برنامه‌هاي ماهواره‌اي) به‌منزلة تخلفي بين‌المللي نيست. در اين حالت همان‌طورکه خاطر نشان شد اطلاق عنوان اقدام متقابل به اعمال فوق به مفهوم دقيق کلمه خالي از اشکال نخواهد بود. فرض دوم: واکنش در برابر برنامه‌هاي ماهواره‌اي پخش مستقيم تلويزيوني ناقص اصل جريان آزاد اطلاعات (و حق دريافت اطلاعات به‌عنوان يکي از مصاديق حقوق بشر) مي‌باشد.^{۶۵} در اين حالت دولت متأثر از برنامه‌هاي ماهواره‌اي مي‌تواند با ايجاد اختلال در برنامه‌هاي ارسالي يا توسل به ساير اقدامات متقابل از مصالح ملي و اخلاق حسنه و نظم عمومي خود حفاظت کند و دولت ارسال‌کننده برنامه‌ها را

مي‌باشد جز در قالب اقدامات متقابل، البته مورد اخير به شرطي است که حق توسل به تحریم تجاري به‌گونه‌اي خاص محدود يا سلب نشده باشد. براي مطالعه بيشتر رک.

Pauwelyn, J., "Enforcement and countermeasures in the WTO: Rules are Rules – Toward a Move Collective Approach", *AJIL*, 2000, Vol. 94, pp. 335-348.

^{۶۵}. به زعم برخي حقوقدانان غربي براساس قطعنامه (۴۲۷(۵) مجمع عمومي (۱۹۵۰) و ماده ۱۹ اعلاميه جهاني حقوق بشر ايجاد اختلال در برنامه‌هاي ارسالي به سرزمين کشورهاي خارجي توسط دولتهاي ذي‌ربط عملي غيرقانوني است. به اعتقاد «اونسن» چنان ادعاهايي مي‌تواند جنبه آرمانی داشته باشد و مابين حقوق موجود نيست.

Evensen., op. cit., p. 471.

پخش مستقيم ماهواره‌اي و ... ❖ ۴۰۱

و ادار به توقف ارسال برنامه‌ها و جبران خسارات وارده نماید. این امر به شرطی است که اولاً وی اثبات نماید که دولت فرستنده برنامه‌های ماهواره‌ای با این اقدام تعهدات بین‌المللی خویش را (از حیث نفع عمل بخش یا محتوای برنامه‌های ارسالی) نادیده گرفته است. ثانیاً اقدام متقابل وی نباید در زمره اقدامات ممنوعه باشد.^{۶۶} ثالثاً: از رفتار متناقض جداً احتراز ورزد. در مورد اخیر باید توجه داشت که «قربانی نقض تعهد، خود به‌طور یکجانبه معین می‌سازد که آیا لزومی برای توسل به اقدام متقابل وجود دارد یا خیر، و حتی می‌تواند به شیوه‌ای جانبدارانه عمل نماید».^{۶۷} با وجود این به لحاظ ابهامات موجود در رژیم حقوقی بخش مستقیم ماهواره‌ای (از حیث محتوای

۶۶. البته اثبات نکته اخیر به عهده دولت مقابل می‌باشد. با توجه به آنکه کمیسیون حقوق بین‌الملل در برشماری اقدامات متقابل ممنوعه از اقدامات ناقض حقوق اساسی بشر یاد کرده است (ماده ۵۰ طرح پیشنهادی) و با عنایت به شیوه تنظیم حق آزادی اطلاعات در اسناد بین‌المللی ذی‌ربط، به نظر می‌رسد که اقدام دولت متأثر از این حیث بدون اشکال باشد. دکترین (Elgab., op. cit., p. 103) هم معتقد است که آن اقدام متقابل که متضمن نقض آن دسته از حقوق بشر که بخشی از قواعد آمره هستند ممنوع است.

67. Combacau., op. cit., p. 340.

برنامه‌ها) واکنش ناهمگون دولت ذی‌ربط در قبال برنامه‌های ماهواره‌ای که محتوای نسبتاً یکسانی دارند می‌تواند در ارزیابی صحت و سقم ادعای وی (مثلاً از حیث منافات پخش برنامه‌های جنسی با اخلاق حسنه وی) تأثیرگذار باشد.^{۶۸}

لازم به ذکر است که در رأی دیوان داور پرتغال — آلمان مورخ ۳۰ ژوئن ۱۹۳۰ به این سؤال که آیا دولتی حق دارد با توسل به اقدامات متقابل باعث ورود خسارت به دولت ثالث شود پاسخ منفی داده شد.^{۶۹} این امر ریشه در این قاعده دارد که اقدامات متقابل تا جایی قابل دفاع است که متوجه دولت خاطی باشد. بر همین اساس بند ۳ ماده ۴۷ طرح پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل به دولت متضرر اجازه نداده است که با دست‌یازیدن به اقدامات متقابل به نقض تعهد در قبال دولت ثالث بپردازد. از این رو در پخش

۶۸. البته منظور آن نیست که نوع واکنش‌های دولت ذی‌ربط همواره یکسان باشد. بی‌تردید هر نوع عکس‌العملی متأثر از روابط دوجانبه کشورهای ذی‌ربط، و توان اقتصادی و فنی دولت قربانی است. ولی به هر حال نباید با اتخاذ مواضع متعارض شائبه صرفاً سیاسی واکنش خود را به اذهان اشخاص بی‌طرف متبادر سازد.

69. UNRIIAA, Vol. II, pp. 1056-1057.

پارازیت بر برنامه‌های ماهواره‌ای غیرمجاز باید دقت به عمل آید تا از ایجاد اختلال در برنامه‌های ارسالی یا دریافتی دولتهای ثالث، و تداخل امواج احتراز شود. در صورتی‌که این امر به دلایل فنی اجتناب‌ناپذیر باشد دولت ذی‌ربط باید به سایر اقدامات متقابل که متضمن ورود خسارت به دولت ثالث نیست متوسل شود. طبیعی است که در این مورد مشخص ساختن دولت خاطی و دولتهای ثالث از اهمیت بسزایی برخوردار می‌شود. این نکته از آن روی جالب توجه است که در تهیه و پخش برنامه‌های ماهواره‌ای ممکن است دولتهای مختلفی دخالت داشته باشند: دولت پرتاب‌کننده و ثبت‌کننده ماهواره ذی‌ربط، دولتی که ایستگاه زمینی تهیه برنامه‌های ماهواره‌ای در قلمرو وی قرار گرفته است و ... در این راستا می‌توان به ماده ۶ معاهده فضا استناد جست که با الهام از تئوری کنترل مؤثر در انتساب مسئولیت، دولت پرتاب‌کننده ماهواره را مسئول قلمداد کرده است. از این‌رو دولتها مکلفند بر فعالیتهای پخش ماهواره‌ای (از جمله فعالیتهای بخش خصوصی) نظارت و

کنترل داشته باشند. برای مثال اگر از رهگذر برنامه‌های ماهواره‌ای علیه کشور خاصی تبلیغات ممنوعه صورت گیرد در آن صورت دولت پرتابکننده ماهواره طبق ماده ۶ دارای مسئولیت بین‌المللی است.^{۷۰} با وجود این بعید نیست که دولت متضرر بتواند براساس اصل مسئولیت مشترک در حقوق بین‌الملل عام در قبال تمام دولتهای دخیل در عمل ارسال برنامه ماهواره‌ای غیرمجاز به اقدام متقابل متوسل شود.

نیک پیدا است که نقض تعهد بین‌المللی به دولت قربانی حق می‌دهد که به اقدامات متقابل متوسل شود؛ اما باید توجه داشت که توسل به اقدام بدون مقدمه، و در جریان اجرا بی‌قید و بند نیست.

گفتار دوم

لزوم درخواست توقف ارسال برنامه‌های ماهواره‌ای غیرمجاز و ارجاع اختلاف به مراجع ذیصلاح

توسل به اقدامات متقابل در حقوق بین‌الملل جنبه استثنایی و موقتی دارد و

70. Matte., op. cit., pp. 148-149.

به لحاظ آثار و تبعاتی که می‌تواند در روابط دولتهای ذی‌ربط، و نیز در سطح جامعه بین‌المللی ایجاد نماید باید به‌عنوان آخرین حربه مورد توجه قرار گیرد. بر این اساس اگر بتوان از رهگذر صرف تقاضای توقف عمل خلاف و جبران خسارات، به نتیجه مورد نظر دست یافت دیگر لزومی به توسل به اقدامات متقابل نخواهد بود. در حقیقت «منطقی که در وراي اقدامات متقابل نهفته است آن است که جبرانی مؤثر حاصل آید. از این رو اگر این نتیجه بتواند به صرف درخواست جبران محقق شود در آن صورت نیاز به اقدام متقابل مطرح نمی‌شود.^{۷۱} بدین لحاظ اصولاً^{۷۲}

۷۱. این امر بویژه در مواردی مطرح می‌شود که بین دولتهای فرستنده و گیرنده برنامه‌های ماهواره‌ای قراردادی وجود داشته باشد. در این‌گونه موارد رسیدگی به اختلاف و جبران خسارت طبق مفاد آن قرارداد صورت می‌گیرد. در همین راستا در ژوئیه سال ۱۹۹۷ شرکت «فرانس تلکوم» به خاطر تخلف از قرارداد فیما بین آن شرکت و کشورهای عربی به مبلغ چهار میلیون دلار جریمه شده و قرارداد مزبور نیز لغو گردید. در این قضیه کانال بین‌المللی فرانسه که بانک برنامه‌های فرانسوی زبان به مقصد خارج است پس از پخش تصاویری مستهجن از ماهواره «عربست» اخراج شد و شرکت «فرانس تلکوم» مسئول این امر شناخته شد. در اثر اشتباهی که پیش آمده بود بینندگان تلویزیونی خاورمیانه به دنبال تبادل کانالها در یک مرکز پخش «فرانس تلکوم» حدود ۲۰ دقیقه شاهد تصاویر مستهجن کانال «پلوس» به‌جای یک برنامه کانال ه فرانسه

اقدامات متقابل باید مؤخر بر تقاضای اجابت نشده صورت گرفته باشند.^{۷۳} به اعتقاد کمیسیون حقوق بین‌الملل دولت متأثر از عمل متخلفانه بین‌المللی معمولاً نباید به اقدام متقابل دست یازد مگر آنکه دولت خاطی به صورتی ناموجه و غیرقانونی از جبران خسارت^{۷۴} ناشی از عمل خلاف خود استنکاف ورزیده باشد.^{۷۵}

طبق ماده ۴۸ طرح پیشنهادی کمیسیون حقوق بین‌الملل در مورد مسئولیت دولتها، دولت زیان‌دیده قبل از اتخاذ اقدامات متقابل باید مذاکره با دولت متخلف را مطمح نظر قرار دهد و در صورت وجود مرجع

که در کانال بین‌المللی پخش می‌شد گردیدند. این حادثه با موج گسترده اعتراضات کشورهای عربی مواجه شد و نهایتاً به لغو قرارداد و جریمه شرکت «فرانس تلکوم» انجامید (روزنامه کیهان، مورخ ۱۳/۱۱/۱۳۷۶).

۷۲. برخی مواقع دولتهاي ذي ربط از پيش لزوم درخواست جبران خسارت به عنوان مقدمه توسل به اقدامات متقابل را مستثني مي‌کنند (مثل اخراج ديپلماتيك خارجي به عنوان عنصر نامطلوب)، يا با تعبيه راهکارهاي مناسب (رژيمهاي خودبسنده self contained) حق توسل به اقدامات متقابل را در روابط خویش منتفی می‌سازند.

73. Elgab., op. cit., p. 66.

۷۴. جبران خسارت در حقوق بین‌الملل مفهومی بس گسترده دارد و توقف رفتار متخلفانه، اعاده به وضع سابق، پرداخت غرامت، جلب رضایت و تضمین عدم تکرار را دربر می‌گیرد (مواد ۴۱ الي ۴۷ طرح پیشنهادی کمیسیون حقوق بین‌الملل).

75. YILC., 1979, Vol. I., p. 121.

بخش مستقیم ماهواره‌ای و ... ❖ ۴۰۷

ذیصلاح، حل اختلاف را بدان ارجاع دهد.^{۷۶} لازم به ذکر است که «گرچه هیچ قاعده اکیدی در مورد مضمون و محتوای درخواست جبران خسارت وجود ندارد لیکن این تقاضا باید به صورت مؤثر و قاطعانه ابراز شده باشد،^{۷۷} تا بر دولت خاطی در مورد جدی بودن تبعات عدم اجابت آن تقاضا فشار آورد. با وجود آن در طرح درخواست نیازی به تعیین نوع اقدام متقابل مورد نظر نیست لیکن دولت متضرر به هنگام درخواست جبران خسارت نباید رفتاری از خود بروز دهد که اجرای تقاضای وی را مخدوش سازد.^{۷۸}

۷۶. در مورد آیین‌های حل و فصل اختلافات راجع به فضای ماورای جو و پیشنهادات ناظر بر ایجاد دیوان بین‌المللی فضای ماورای جو، رک.

Morris D. Forkosch, "Outer Space and Legal Liability", Martinus Nijhoff, 1982, pp. 121-190.

۷۷. برای مثال وضع قانون داخلی ممنوعیت دریافت برنامه‌های ماهواره‌ای توسط دولت متأثر را نمی‌توان به منزله درخواست تلویحی جبران خسارت از دولت فرستنده برنامه‌ها قلمداد کرد.

78. Elgab., op. cit., p. 77.

در این مورد اشاره به رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه گروگانگیری خالی از فایده نخواهد بود. در دعوی راجع به گروگانگیری که در ۲۹ نوامبر ۱۹۷۹ توسط ایالات متحده آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران در دیوان مطرح شد خواهان درحالی‌که برای آزادی گروگانها بر رسیدگی قضایی دیوان گردن نهاد خود نیز دست به اقدام یکجانبه‌ای زد که با خواست اولیه وی تطابق نداشت. ایالات متحده در ۲۴ و ۲۵ آوریل ۱۹۸۰ برای آزادی

به هر حال اگر دولت خاطی به مذاکره یا ارجاع اختلاف به مراجع ذی ربط کردن ننهد، و یا با حسن نیت روند حل اختلاف را تعقیب ننماید دولت متضرر حق دارد به اقدامات متقابل متوسل شود، یا از تعلیق اقدامات متقابل خویش دست بردارد. در این حالت چون تلاش قبلی دولت متضرر برای جبران خسارات از طرق معمول عقیم مانده است برای وی چاره‌ای جز توسل به اقدام متقابل باقی نمی‌ماند. به نظر می‌رسد تقدم درخواست جبران خسارت بر توسل به اقدامات متقابل از آن جهت قابل توجیه باشد که در غیر موارد ضروری، حقوق و منافع دولت متخلف (یا شاید دیگران) به واسطه عمل متقابل تحت تأثیر قرار نگیرد و به طریقه ساده‌تری از دولت متضرر جبران خسارت شود.

با وجود این به نظر می‌رسد اگر نوع خاصی از اقدام متقابل صرفاً جهت محافظت

گروگانها به عملیات نظامی نافرجام در ایران مبادرت ورزید. دیوان ضمن ابراز نگرانی خود از وقوع چنین جریاناتی اعلام می‌دارد که این عملیات هنگامی صورت‌گرفته که دیوان مشغول رسیدگی به دعوی بین دو دولت بوده است. به زعم دیوان هدف آمریکا از این اقدامات هرچه باشد اخلاف در کار رسیدگی قضایی دیوان محسوب می‌شود.

ICJ Reports., 1980, pp. 43-44.

بخش مستقیم ماهواره‌ای و ... ❖ ۴۰۹

و دفع ضرر از خود باشد ضرورت چندانی برای درخواست توقف عمل خلاف اولیه وجود نداشته باشد. مثلاً اگر پخش پارازیت در امواج ماهواره‌ای تنها باعث عدم دریافت برنامه‌های ارسالی در قلمرو دولت ذی‌ربط گردد (و به منزله چتری حمایتی برای آن دولت باشد)، وی می‌تواند رأساً و بدون مذاکره با دولت فرستنده برنامه‌ها به چنین اقدامی مبادرت ورزد.^{۷۹} اما اگر احتمال برود که پخش پارازیت آثار و تبعاتی فراتر از صرف جلوگیری از دریافت برنامه‌ها توسط گیرندگان خصوصی داشته باشد یا محدوده اقدامات متقابل مورد نظر وسیع‌تر باشد (مثل انسداد اموال و دارایی‌های دولتهای فرستنده برنامه‌های ماهواره‌ای) نیاز به مذاکره ضرورت پیدا می‌کند. لزوم درخواست توقف ارسال برنامه‌های ماهواره‌ای و دعوت به مذاکره

۷۹. در این حالت ظاهراً دولت اخیر مرتکب نقض تعهد بین‌المللی نشده است تا لازم باشد در پرتو استناد به اقدام متقابل وصف متخلفانه (ادعایی) عمل خویش را زایل سازد و خود را از مسئولیت معاف سازد. باوجود این از آنجا که دولت فرستنده برنامه‌ها و شاید سایر دولتها اتهام نقض حق جریان آزاد اطلاعات را متوجه وی سازد لزوم درخواست توقف ارسال برنامه ذی‌ربط و پیشنهاد مذاکره و کلاً توجیه پخش پارازیت در قالب اقدام متقابل دور از منطق نخواهد بود.

در مواردی توجیه بیشتری می‌یابد که یک کانال ماهواره‌ای اختصاصاً برای کشوری معین برنامه‌های غیرقانونی پخش کند.^{۸۰} در این مورد امکان اجابت درخواست دولت متأثر از برنامه‌ها به لحاظ فنی وجود دارد و این امر می‌تواند وی را از تحمل هزینه سنگین پخش پرازیت رها سازد.

گفتار سوم

تناسب اقدامات متقابل با عمل ارسال مستقیم

برنامه ماهواره‌ای

هنگامی که دولتی تعهدات بین‌المللی خود را نقض می‌نماید امکان توسل به اقدامات متقابل در برابر وی به آن معنا نیست که به هر صورتی بتوان با وی مقابله نمود تا از عمل متخلفانه خویش دست بردارد و بر جبران خسارات وارده گردن نهد. در نظام بین‌المللی از طرفی برخی اقدامات متقابل ممنوع قلمداد

۸۰. در مورد آن دسته از کانالهای ماهواره‌ای که منطقه جغرافیایی گسترده (شامل کشورهای مختلف) را پوشش می‌دهد یا در مواردی که ورود برنامه‌های ارسالی به قلمرو کشورهای همجوار به لحاظ فنی اجتنابناپذیر است (Spill Over) در گفتار بعد بحث خواهد شد.

شده اند^{۸۱} و بدین‌وسیله صلاح‌دید دولت متضرر در تعیین نوع اقدامات متقابلی که بتواند به آنها دست یازد محدود شده است؛ و از طرف دیگر برای اقدامات متقابل مشروع نیز نوعی محدودیت وضع شده است تا مبادا به لحاظ نابرابری واقعی دولت‌ها از حیث توان اقتصادی، نظامی، سیاسی، و ... اقدام متقابل به حربه‌ای مناسب برای سوء استفاده دولتهای قدرتمند و پایمال نمودن حقوق دولتهای ضعیف‌تر مبدل شود.^{۸۲} در این نقطه است که اصل تناسب با اقدامات متقابل پیوند می‌خورد.

۸۱. بر اساس ماده ۵۰ طرح پیشنهادی کمیسیون حقوق بین‌الملل درباره مسئولیت دولتهای، دولت زیان‌دیده در مقام اقدام متقابل به اعمال زیر متوسل نخواهد شد:
الف: تهدید یا استفاده از زور بدان نحو که به وسیله منشور ملل متحد ممنوع شده است.
ب: اعمال فشار اقتصادی یا سیاسی فوق‌العاده که هدف از آن به مخاطره افکندن تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی دولت مرتکب عمل متخلفانه بین‌المللی باشد.
ج: هر رفتاری که ناقض مصونیت مأموران، آرشو و اسناد دیپلماتیک و کنسولی باشد.
د: هر رفتاری که تخطی از حقوق اساسی بشر به‌شمار آید.
م: هر رفتار دیگری که با نرم تخلف‌ناپذیر حقوق بین‌الملل عام مغایر باشد.
۸۲. به هر حال اقدامات متقابل نه مجازات دولت متخلف، بلکه جبران خسارات وارده است.

Combacau., op. cit., p. 339.

مفهوم تناسب در حقوق بین‌الملل از دو جنبه مطرح می‌شود. اول به‌عنوان یک اصل عمومی حقوق که در مورد هر رابطه‌ای اعمال می‌شود. بر این اساس هر فعل یا گفتاری باید با هدف و مقصود خود مرتبط باشد. از این‌رو هرگاه گفتار یا کرداری هدف خود را درنوردد و از آن تجاوز نماید نامتناسب قلمداد می‌شود. دوم در چارچوبی خاص تناسب در مفهومی ساختاری پدیدار می‌گردد و رابطه میان دو عنصر را معین می‌سازد. برای مثال حق دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل عرفی مبتنی بر این پیش‌فرض است که زور به‌کار رفته در مقام دفاع باید متناسب با حمله‌ای باشد که منجر به استفاده از آن شده است.^{۸۳} پرواضح است که هرچند اصل تناسب از سابقه‌ای کهن در حقوق بین‌الملل برخوردار است لیکن در قرن حاضر متعاقب ممنوع شدن کاربرد زور در روابط بین‌المللی مضمونی دقیق‌تر یافته است.

در مورد اقدامات متقابل این امر به صورتی گسترده در دکترین^{۸۴} و رویه

83. Elgab., op. cit., p. 80.

84. Kelsen. H., "Principles of International Law", New York, 1966, p. 21.

بین‌المللی پذیرفته شده است که اگر دولتی تعهد بین‌المللی خود را در مقابل دولت دیگر نقض کند دولت اخیر می‌تواند با توسل به اقدامات متقابل متناسب نسبت به آن واکنش نشان دهد. در قضیه خدمات هوایی (فرانسه - امریکا) دیوان داور اشعار داشت که این امر عموماً مورد توافق است که کلیه اعمال متقابل در وهله اول باید از نوعی درجه تعادل و توازن با نقض ادعایی برخوردار باشند.^{۸۵} کمیسیون حقوق بین‌الملل در بخش اول طرح خود در ماده ۳۰ که از اقدام متقابل به‌عنوان عامل رافع وصف متخلفانه عمل ارتكابی یاد کرده اشاره‌ای به شرط تناسب ننموده است؛ با وجود این در تفسیر خود اظهار داشته که اگر اقدام متقابل با زیان ناشی از تخلف مورد بحث تطابق نداشته باشد مشروعیت آن زایل می‌گردد.^{۸۶} کمیسیون در قسمت دوم طرح خود موفق شد مفهوم دقیق‌تری از تناسب ارائه نماید. براساس ماده ۴۹ طرح پیش‌نویس اقدامات متقابل اتخاذی دولت متضرر با درجه شدت

85. ILR, 1979, Vol. 54, p. 304.

86. YILC., 1979, Vol. II, Part. 2, p. 116.

عمل متخلفانه بین‌المللی ذی‌ربط و آثار ناشی از آن برای دولت متضرر «نامتناسب»^{۸۷} نخواهد بود. کمیسیون در تفسیر ماده ۴۹ نشان می‌دهد که به مفهومی انعطاف‌پذیر^{۸۸} از اصل تناسب نظر داشته است. به اعتقاد وی در رابطه با عنصر تناسب نیاز به حصول اطمینان از این امر وجود دارد که اتخاذ اقدامات متقابل نباید به نتایج غیرمنصفانه‌ای منجر شود. در ارزیابی تناسب نه فقط عامل صرفاً کمی خسارات وارده باید ملاحظه نظر واقع شود، بلکه فاکتورهای کیفی مثل اهمیت منافع مورد حمایت قاعده نقض شده، و شدت نقض نیز باید مورد توجه قرار گیرد (شدت تخلف، میزان خسارات وارده). از این‌رو معیار تناسب را نباید به یک مقایسه صرف میان آن اقدام متقابل و عمل متخلفانه ذی‌ربط محدود نمود، زیرا آثار عمل خلاف

۸۷. به زعم کمیسیون استفاده از عباراتی مثل «عدم تناسب آشکار» می‌توانست واجد این اثر باشد که قبول حدی از عدم تناسب را به دست دهد و بدین وسیله عنصر فقدان قطعیت و قضاوت شخصی را در ساختار و اجرای این اصل وارد سازد.

YILC., 1995, Vol. II., Part. 2., p. 63.

۸۸. انعطاف‌پذیری، ارزش اقدامات متقابل به‌عنوان وسیله‌ای جبرانی را اعتلا می‌بخشد.

برای دولت زیان‌دیده لزوماً به شدت آن عمل بستگی ندارد.^{۸۹} بدیهی است که در صورت اقتضای شرایط، رعایت تناسب به لحاظ اتخاذ اقدامات متقابل هم‌عرض یا مشابه^{۹۰} به‌نحو بهتری قابل اثبات خواهد بود. با وجود این اگر اوضاع و احوال موجود اتخاذ چنان اقداماتی را امکان‌پذیر نسازد باز هم اقدامات متقابل اتخاذی نباید با نقض اولیه نامتناسب باشند.^{۹۱} در این حالت اثبات تناسب با توجه به موازین و معیارهای فوق صورت خواهد گرفت. در هر صورت اگر اقدام متقابل با عمل خلاف اولیه متناسب نباشد موجب مسئولیت بین‌المللی خواهد شد.

نیک پیدا است که در حیطه پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای نیز اقدامات متقابل باید با عمل متخلفانه اصلی متناسب باشد. دولتی که از برنامه‌های ماهواره‌ای خاص متضرر می‌شود حق دارد با

89. YILC., 1995, Vol. II., Part. 2, pp. 65-66.

۹۰. در مورد مفهوم و جایگاه اقدامات متقابل هم‌عرض، مشابه و متفاوت در چارچوب سازمان جهانی تجارت رک. دکتر عباس کدخدایی، نگرشی بر ساختار مرجع حل اختلاف در سازمان تجارت جهانی، مجله حقوقی، ۱۳۷۶، شماره ۲۱، صص ۱۶۴-۱۶۵.

91. Elgab., op. cit., p. 36.

توسل به اقدامات متقابل از حقوق خود محافظت کند و دولت فرستنده برنامه‌های ماهواره‌ای را به جبران خسارات وارده وادار سازد. بدیهی است که اصولاً هدف از اقدامات متقابل با پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای حمایت از خود می‌باشد؛ بر این اساس دولت متأثر ملزم نیست واکنش خود را به عرصه‌ای خاص محدود سازد. به علاوه اقدامات اتخا‌ذی آن دولت می‌تواند تا جایی شدت یابد که دولت خاطی را ناچار سازد به رفتار متخلفانه خود پایان دهد. به واقع «اگر نامؤثر بودن اقدامات متقابل اولیه ثابت شود دولت متأثر می‌تواند پا را فراتر نهد و اقدامات متقابل مقاوم‌ت‌ناپذیری را تحمیل کند».^{۹۲} بنابراین دولت متضرر از برنامه‌های ماهواره‌ای می‌تواند علاوه بر پخش پارازیت، انسداد اموال دولت خاطی و تعلیق برخی از تعهدات خود را در قبال وی مورد توجه قرار دهد.

با وجود این در مورد پخش پارازیت باید توجه داشت که رعایت اصل تناسب مقتضی آن است که اقدامات طرح شده برای

92. Ibid., p. 94.

اختلال در امواج ماهواره‌ای، نباید به خود ماهواره (ترانسپاندر)^{۹۳} صدمه وارد کند،^{۹۴} بویژه آنکه قیمت ماهواره‌ها به قدری بالاست^{۹۵} که خسارت به آنها می‌تواند تأثیری جدی بر روابط دولتهای ذی‌ربط داشته باشد. به نظر می‌رسد که در این مورد باید تمایز قایل شد. درباره آن کانال ماهواره‌ای که اختصاصاً برای کشوری معین برنامه‌های غیرقانونی پخش می‌کند چون امکان توقف پخش به لحاظ فنی وجود دارد و به حقوق دولتهای ثالث خدشه وارد نمی‌شود عدم اجابت درخواست دولت متضرر، می‌تواند وی را در توسل به اقدامات متقابل با شدت بیشتر محق سازد. در این صورت اگر پخش پرازیت به لحاظ فنی باعث سلب قابلیت استفاده کانال ماهواره‌ای

۹۳. سیستم ارتباطات ماهواره‌ای از سه قسمت عمده تشکیل می‌شود: ۱- بخش زمینی که عهده‌دار کنترل، نظارت و برنامه‌ریزی است. ۲- بخش فضایی که اصطلاحاً «ترانسپاندر» نام دارد عهده‌دار دریافت، انعکاس علائم دریافت شده و پخش مجدد آن در محدوده‌ای از زمین است. ۳- گیرنده، که عهده‌دار دریافت و پخش مجدد علائم و برنامه‌های دریافتی از ماهواره است.

94. See. E. G., "Direct Broadcasting From satellite: The case for Regulation", NUJILP., 1970, Vol. 3., p. 81.

۹۵. برای مثال برای ماهواره ژاپنی Yuri 2-A بالغ‌بر ۲۶۰ میلیون دلار هزینه شده است.

ذی‌ربط (و نه کل ترانسپاندر) شود ظاهراً مسئولیتی متوجه دولت ارسال‌کننده پارازیت نیست زیرا به نظر می‌رسد وی برای رفع خطر چاره‌ای جز این نداشته است.^{۹۶} اما در مواردی که ماهواره‌ای با پخش برنامه‌های خود یک منطقه جغرافیایی گسترده را پوشش می‌دهد و کشور خاصی را مد نظر ندارد یا در مورد پخش ناخواسته برنامه‌های ماهواره‌ای (نشت امواج)،^{۹۷} علاوه بر اینکه بر درخواست توقف پخش اثر چندانی مترتب نیست اقدام دولت متأثر نیز به لحاظ فنی باید به صرف ایجاد اختلال و جلوگیری از دریافت برنامه‌ها در سرزمین خود محدود شود.

نتیجه‌گیری

دریافت مستقیم امواج ماهواره‌ای

۹۶. خصوصاً آنکه نارسایی شیوه‌های قانونی داخلی برای ممانعت از دریافت برنامه‌های ماهواره‌ای پخش مستقیم اثبات شده باشد.

۹۷. شایان ذکر است که طبق مقررات رادیویی اتحادیه بین‌المللی مخابرات (آیین‌نامه شماره ۶۲۲۲ با شماره قبلی ۴۲۸ (الف)) در تعیین محل ایستگاه‌های فضایی جهت ارائه سرویس‌های پخش ماهواره‌ای، با استفاده از تمام وسایل و شیوه‌های فنی موجود تلاش خواهد شد که نشت امواج به قلمرو دیگر کشورها تا حد امکان کاهش یابد مگر اینکه قبلاً میان کشورها در این مورد توافق حاصل شده باشد.

چالشي براي جامعه بين‌المللي ايجاد نموده که در تاريخ روابط بين‌الملل بي‌سابقه بوده است.⁹⁸ در حقيقت سرعت گسترش و حجم فراگير برنامه‌هاي ارسالي از ماهواره‌هاي پخش مستقيم تلويزيوني هرچند از ابعاد مثبت تحسین‌برانگيز بوده است، ليکن تضعيف فرهنگهاي ملي و تخریب ارزشهاي اخلاقي در مواجهه با آن برنامه‌ها نگراني‌هاي زيادي را دامن زده است، تا جايي که برخي (اشمیت صدر اعظم سابق آلمان غربي) ماهواره‌هاي پخش مستقيم را از قدرت هسته‌اي خطرناک‌تر توصيف کرده‌اند.⁹⁹

اين معضل در اغلب کشورهاي درحال توسعه که از ابزارهاي کارآمد اطلاع‌رساني جهت تحکيم باورهاي ملي و تنوير ارزشهاي فرهنگي و اخلاقي، و در نتيجه اغناي افکار عمومي برخوردار نيستند بُعد گسترده‌تري پيدا مي‌کند. در اين ميان برخي به اصل آزادي اطلاعات تمسک جسته و در پوشش ماهواره‌اي کشورهاي ديگر با هم

98. Gean d'Adrey, "Direct Broadcast Satellites and Freedom of Information", In McWhinney., op. cit., p. 149.

99. International Herald Tribune, 20 October 1983, In Taishoff, op. cit., p. 9.

به رقابت برخاسته‌اند،^{۱۰۰} و عده‌ای با توسل به اصل حاکمیت دولتها و نسبیت مفاهیمی چون اخلاق حسنه و نظم عمومی از لزوم کسب رضایت قبلی، و یا دستکم مشاوره در پخش برنامه‌های ماهواره‌ای سخن رانده و کوشیده‌اند در پرتو نظم نوین جهانی در زمینه اطلاعات با دستیابی به وسایل ارتباطی ضروری (مثل اجاره کانالهای ماهواره‌ای یا مشارکت در طرحهای پرتاب و بهره‌برداری ماهواره‌ای) و پرسنل آموزش دیده، جریان تبادل اطلاعات را متوازن سازند.^{۱۰۱} بی‌تردید ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی از آن لحاظ به معضلی پیچیده برای جامعه بین‌المللی تبدیل شده‌اند که عوامل مختلف فنی، اقتصادی، فرهنگی و حقوقی آن را

۱۰۰. به اعتقاد پروفیسور کُلیپار کوششهای ایالات متحده امریکا برای به دست آوردن اختیار پوشش (مخابراتی) سرزمینهای تمام جهان و در نتیجه مسلط شدن بر آن کشورها از طریق فرهنگی و تبلیغاتی زیر نقاب اصل آزادی اطلاعات قابل توجه است. به نظر وی دست‌اندازی‌های امپریالیستی ایالات متحده در این زمینه همانند زمینه‌های دیگر قابل تأمل می‌باشد: کلود آلبر کلیپار، نهادهای روابط بین‌الملل، ترجمه و تحقیق از [دکتر] هدایت‌الله فلسفی، نشر نو، ۱۳۶۸، صص ۱۳۴ - ۱۳۳.

101. Cf: K. Venkata Raman., "Towards a New World Information and Communication Order: Problems of Access and Cultural Development", R. St. Macdonald/D.M. Johnston (Eds)., "The Structure and Process of International Law", Martinus Nijhoff, 1983, pp. 1027-1069.

احاطه کرده است.^{۱۰۲} همین امر مانع از انعقاد موافقتنامه‌ای جامع درباره رژیم حقوقی حاکم بر آنها شده است.

بر همین اساس به نظر می‌رسد^{۱۰۳} با استناد به حقوق بین‌الملل عام دولتهای متأثر از برنامه‌های ماهواره‌ای بتوانند در صیانت از حقوق خویش به اقدامات متقابل متوسل شوند. این اقدامات بی آنکه محدود به مقوله‌ای خاص باشند دارای این ویژگی هستند که یا مستقیماً از دریافت برنامه‌های ماهواره‌ای در قلمرو خاصی ممانعت می‌کنند و یا دولتهای ارسال‌کننده برنامه‌ها را تحت فشار قرار می‌دهند که از ادامه اقدامات غیرقانونی خود احتراز جسته و خسارات وارده (غالباً خسارات معنوی) را جبران نمایند. پخش پارازیت در برنامه‌های ماهواره‌ای، توقیف دارایی‌های دولت فرستنده برنامه‌ها و تعلیق تعهدات قراردادی در برابر وی از اقداماتی است که در این عرصه قابل توجه

102. Galloway, E., "Direct Broadcast Satellites", PCLOS., 1975, p. 36.

۱۰۳. به خاطر پیچیدگی‌های خاص پخش ماهواره‌ای به لحاظ فنی، ابهامات حقوقی موجود، و نبود رویه بین‌المللی قابل توجه نمی‌توان به ضرس قاطع در این مورد اظهار نظر کرد.

می‌باشند.

با وجود این نباید از یاد برد که توجیه اقدام متقابل در عرصه پخش مستقیم ماهواره‌ای به منزله تیغی دو دم می‌باشد. به دیگر سخن به اقدامات متقابل صرفاً نباید از این دریچه نگریست که با برنامه‌های ارسالی از جانب ماهواره‌های دیگران مقابله می‌کند بلکه این امکان نیز وجود دارد که فعالیت‌های ماهواره‌ای کشورهای (مثل ایران) که با اجاره کانال‌های ماهواره‌ای در حال ورود به صحنه رقابت هستند با اقدامات متقابل به مراتب مؤثرتر کشورهای پیشرفته مواجه گردد. علاوه بر این حق توسل به اقدامات متقابل بر یک پارادوکس مبتنی شده است: دولت‌ها اجازه توسل به نوعی اقدامات جبرانی را دارند که این اقدامات خود تهدیدی برای نظام بین‌المللی محسوب می‌شود.^{۱۰۴}

گرچه از دیدگاه حقوق بین‌الملل در مورد مشروعیت ارسال پرازیت وفاق عام وجود دارد،^{۱۰۵} لیکن، به نظر نمی‌رسد که

104. Elgab., op. cit., p. 44.

105. Christol., op. cit., p. 637.

این ابزار راه حل قابل اتکایی برای حل معضل پخش مستقیم ماهواره‌ای باشد. علاوه بر آنکه بسیاری از دولتها از امکانات فنی (و حتی مالی) پخش پارازیت برخوردار نیستند، پخش پارازیت خود می‌تواند علاوه بر ایجاد تداخل در فرکانسها^{۱۰۶} به خود ماهواره نیز صدمه وارد کند و در نهایت توسعه منظم تکنولوژی پخش مستقیم ماهواره‌ای همگام با اهداف صلح، امنیت و همکاری بین‌المللی را دور از دسترس سازد.^{۱۰۷}

پرواضح است که عقد موافقتنامه‌های دوجانبه یا چندجانبه بین‌المللی در مورد پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای بر حربه یکجانبه جلوگیری از دریافت برنامه‌های ارسالی اولویت داشته باشد زیرا ابزار اخیر اصل جریان آزاد اطلاعات و حق اساسی بشر به دریافت و اشاعه اطلاعات را به چالش می‌طلبد.^{۱۰۸} بر این اساس همان‌گونه که واقعیت‌های بین‌المللی این دو دهه نشان داده است به نظر نمی‌رسد که توسل به اقدامات متقابل (و

106. Van Bogaert. E. R. C., "Aspects of Space Law", Kluwer, 1986, p. 192.

107. Fisher., op. cit., p. 4.

108. Gorove., International Direct Television ..., op. cit., p. 9.

بویژه پخش پارازیت) راه‌حلی واقعی برای مسئله ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی باشد ولی به هر حال به‌عنوان یک **اهرم فشار** در مذاکرات آینده دوجانبه یا چندجانبه در کوپئوس، اتحادیه بین‌المللی مخابرات و یونسکو قابل تأمل هستند.